

Sluttrapport fra arbeidsgruppe for integrering av kjønnsperspektiv i rettsstudiet

Ved Anne Hellum

1. Arbeidsgruppens oppnevning og sammensetning

Det juridiske fakultet opprettet ved Dekanvedtak – JF – 2018/5 en arbeidsgruppe som skal arbeide med å integrere kjønnsperspektiv på rettsstudiet.

Arbeidsgruppen bestod av Anne Hellum (leder), John Asland (IFP), Herman Bruserud (IFP/LiMU) Ragnhild Hennem (SMR), Ingunn Ikdahl (IOR), Synnøve Ugelvik (IOR), Thea Gabrielsen (JURK) og Kristin Steen Slåttå (sekretær).

2. Bakgrunn for opprettelsen

Bakgrunn for opprettelsen var at *Juss og Kjønn*-rapporten avdekket svakheter i måten kvinne- og kjønnsperspektivet var integrert i fagene i master i rettsvitenskap, til tross for at det allerede i 2003 ble gjort vedtak om at dette skulle integreres i alle fag.

Programrådet for master i rettsvitenskap har i 2017 gjort flere konkrete vedtak for å bedre kjønnsbalanse og integrering av kjønnsperspektivet på rettsstudiet. Følgende er konkretisert i instruks for studieårsansvarlig og ansvarlig faglærer:

- Det er ønskelig med en god kjønnsmessig balansen blant de studieårsansvarlig og de ansvarlig faglærerne.
- Fakultetet har et mål om kjønnsmessig balanse blant lærerne. Både den studieårsansvarlige og ansvarlig faglærere skal oppmuntre til, og legge forholdene til rette for, at kvinnelige lærere påtar seg forelesninger. Både studieårsansvarlig og ansvarlig faglærere har et særlig ansvar for å følge opp ubalanse over tid.
- Ansvarlig faglærer skal påse at aktuelle kjønnsperspektiv inkluderes i faget. Skjema for å melde inn endringer av litteratur i fag er oppdatert høsten 2017 med en egen rubrikk hvor det bes om å fylle inn hvordan kjønnsbalanse og kjønnsperspektiv inkluderes i faget.

De studieårsansvarlige ble i april 2017 bedt om å følge opp forslagene fra *Juss og kjønn*-rapporten med ansvarlige faglærere på sitt studieår. Videre ble det av Anne Hellum og Ingunn Ikdahl utarbeidet en veileder for hvordan man kan integrere kjønnsperspektiv. Denne ble gjennomgått av PMR i desember 2017, med enighet om at denne skulle sendes ut til de ansvarlige faglærerne med frist for tilbakemelding i løpet av våren 2018.

3 Arbeidsgruppens mandat

Arbeidsgruppens mandat framgår av Dekanvedtak – JF – 2018/5:

«De ansvarlige faglærerne på rettsstudiet, både for studieår og valgemner, skal gis en bestilling om å gå en runde med sitt fag og rapportere tilbake til PMR innen 1. juli hvordan faget forholder seg/ikke bør/kan forholde seg til kjønnsperspektivet. Som et ledd i denne prosessen oppnevnes det en arbeidsgruppe som skal fungere som en ressurs for de ansvarlig faglærerne og Fakultetet ved PMR. Formålet er å få til dialog og samarbeid mellom henholdsvis faglærere som i sin forskning og

undervisning arbeider innenfor etablerte obligatoriske fagområder og faglærere som i sin kvinne-, kjønns- og likestillingsforskning arbeider på tvers av disse. På kort sikt bes arbeidsgruppen om å fungere som en ressurs for de ansvarlige faglærerne og PMR på følgende måte:

- Komme med råd og innspill med sikte på å bistå de ansvarlige faglærere med å velge ut artikler, rapporter eller rettskilder som kan tas inn i pensum eller brukes i undervisning. Ansvarlige lærere som ønsker råd og innspill henvender seg til gruppens leder; Anne Hellum. Som en ressurs for Fakultetet ved PMR skal arbeidsgruppen i lys av faglærernes innspill og PMRs behandling av disse høsten 2018:
- Bidra til å utarbeide en oversikt som synliggjør hvordan kvinne-, kjønns- og likestillingsperspektivet er integrert i juss studiets struktur, herunder de obligatoriske juridiske fagene, de semi-obligatoriske juridiske fagene samt egne valgfag. En slik oversikt publiseres på fakultetets nettside for kjønnsperspektiv i juss studiet. En integrasjon av kvinne-, kjønns- og likestillingsperspektivet er en langsiktig faglig prosess som forutsetter samarbeid mellom forskere som arbeider innenfor tverrgående fagfelt som kvinnerett og diskriminerings- og likestillingsrett og andre juridiske disipliner. For å fremme integrasjon av kjønnsperspektivet på lenger sikt bes arbeidsgruppen:
- Utpeke et redaksjonsutvalg som inviterer interesserte faglærere fra ulike områder til samarbeid om å skrive fram en antologi bestående av artikler som tar opp temaer som berører ulike aspekter ved forholdet mellom kjønn og rett innen ulike fag. Det er ønskelig med en «open access» publikasjon på et anerkjent forlag som kan publiseres på nettsiden for Kjønnsperspektiv i juss studiet. Fakultet setter av midler til økonomisk støtte, herunder utgifter forbundet med utgivelse av «open access» bok. «

4. Arbeidsgruppens arbeid

4.1 Arbeidsgruppens møter

Arbeidsgruppen har, i tråd med mandatet, hatt to møter.

Gruppens konstituerende møte fant sted 14. mars. Det ble 1) foretatt en gjennomgang av gruppens mandat, 2) utarbeidet en arbeidsplan og 3) utsendt et informasjonsbrev til ansvarlige faglærere om gruppens tilbud om råd og veiledning.

Gruppens andre møte fant sted 6. november. Den tok opp 1) behandlingen av rapportene fra de ansvarlige faglærerne i PMR, 2) Opprettelse av nettside med informasjon om undervisning i kjønn og rett, 3) Nedsettelse av redaksjonsutvalg for «open access» bok om kjønn og rett.

4.2 Råd og innspill til ansvarlige lærere

Arbeidsgruppen har, i tråd med mandatet, gitt råd og veiledning vedrørende tekster, artikler, rapporter og annet materiale som kan tas inn på pensum, etter henvendelse fra faglærerne.

Arbeidsgruppen sendte 19. mars et brev med informasjon om arbeidsgruppens arbeid og rådgivningstilbud (vedlegg 1). I henvendelsen presiserte arbeidsgruppen følgende knyttet til den rapportering faglærerne skulle sende til PMR sommeren 2018: «integrasjon av kjønnsperspektiver dreier seg om det faglige innholdet i undervisningen i obligatoriske juridiske fag og ikke om kjønnsbalanse mellom forelesere og pensumforfattere. Faglærerne bes således om å rapportere om hvilke kjønnsrelaterte problemstillinger de planlegger å ta opp i undervisningen i sitt fag og hvilke

kilder (fagartikler, dommer etc.) de planlegger å ta inn i pensum. Videre bes de om å angi hvordan kjønnsperspektiver vil inngå i fagets læringskrav, herunder eksamenskrav.»

Rådgivning og veiledning har funnet fant sted gjennom bilaterale uformelle samtaler og mail utveksling mellom gruppens medlemmer og individuelle faglærere etter henvendelse fra sistnevnte.

Anne Hellum har hatt møter og besvart henvendelser som gjelder rettsøkonomi, forsikringsrett, sjørett, og EØS-rett. Ingunn Ikdahl og Hermann Bruserud har hatt møte og e-postkorrespondanse knyttet til fagene obligasjonsrett, kjøpsrett, avtalerett, entrepriserett, og konflikthåndtering. Arbeidsgruppens medlemmer John Asland, Ragnhild Hennem og Synnøve Ugelvik har blitt konsultert av egne fagmiljøer. Vedlagt Synnøve Ugelviks redegjørelse for sitt arbeid innen strafferett/straffeprosess:

- Møte med fagansvarlig for strafferett (JUS4211), Ulf Stridbeck, om kjønnsperspektivet i strafferettsundervisningen
- Felles møte i strafferetts- og straffeprosessgruppen om kjønnsperspektivet innenfor feltet
- E-postutveksling innenfor strafferetts- og straffeprosessgruppen om innholdet i rapportene i de respektive fagene
- Utarbeidelse av rapport for kjønnsperspektivet i straffeprosessfaget
- E-postkorrespondanse med fagansvarlige for sivil- og straffeprosessfagene om revisjon av pensum og læringsmål, derunder muligheten for inkludering av flere kvinnelige forfattere i straffeprosessfaget.

4.3 Gjennomgang av faglærernes rapporter

Arbeidsgruppen har foretatt en gjennomgang av faglærernes rapporter til PMR og konkluderer med at inntrykket fra rapportene i hovedsak er positivt.

Gruppen mener det har vært viktig at PMR har holdt i denne saken, og at kjønnsperspektiv i pensum og undervisning er gjort til et ledelsesansvar. PMR har, etter arbeidsgruppens oppfatning, vært eksemplariske i sin oppfølging av LiMUs utrednings- og evalueringsarbeid.

Gruppen understreker at integrasjon av kvinne-, kjønns- og likestillingsperspektiver er en utviklings- og modningsprosess. Rapportene fra faglærerne er, med noen unntak, grundige og viser at det er en positiv interesse og oppfølgingsvilje innen mange fagområder. Flere av faglærerrapportene inneholder eksempler på hvordan kjønnsdimensjonen kan brukes som et utgangspunkt for problemorientert og tverrjuridisk undervisning, og som et redskap til å kaste lys over generelle faglige spørsmål som f.eks. bruken av internasjonale rettskilder.

4.4 Innspill til PMR/LiMU

Arbeidsgruppen gir sin tilslutning til følgende forslag fra PMR 17. september 2018 (sak 6) om videre oppfølging av arbeidet med å integrere kjønnsperspektiv i undervisning/pensum:

- Integrasjon av kjønnsperspektiv bør inn i evalueringsskjemaene som sendes ut til studentene
- Det er ønskelig å jevnlig få oppdaterte tall på kjønnsfordelingen av: forelesere, ansvarlige faglærere og pensumforfattere
- Feltet om hvordan kjønnsperspektiv er integrert, inntatt i «skjema for endringer av litteratur og læringskrav», bør følges opp ved innmelding av endringer.

Arbeidsgruppen vil, på bakgrunn av sitt arbeid, komme med følgende innspill til PMR/LiMU:

4.4.1 Behov for langsiktig oppfølging av PMR:

- Integrasjon av kjønnsperspektiv i pensum og undervisning er et langsiktig prosjekt. For å sikre framdrift og oppfølging i PMR vil arbeidsgruppen understreke betydningen av å få på plass noen langsiktige institusjonelle forankringspunkter, med rutinemessige rapporteringspunkter som fortløpende analyseres og vurderes. Dette gjelder både faglæreres oppfølging av anbefalingene i evalueringsrapporten *Kjønn og rett* fra 2018, og oppfølging i form av studentevalueringer.
- Det er, etter arbeidsgruppens oppfatning, viktig at rapporteringsspørsmål til faglærere og studenter gis en konkret og forståelig utforming. Gruppen ser i denne sammenheng et behov for å tydeliggjøre hva som ligger i et kvinne-, kjønns- og likestillingsperspektiv, særlig at et slikt perspektiv ikke bare omfatter kvinner og menn – men også skjæringsfeltet mellom kjønn og andre identiteter som etnisitet, sosial stilling, nedsatt funksjonsevne, seksuell orientering, kjønnsidentitet og kjønnsuttrykk.
- Et aktuelt spørsmål på spørreskjema for studenter kan være: «Gir emnet deg innsikt i hvordan ulike grupper, f.eks. ulike grupper kvinner, etniske minoritetsgrupper, LHBT-personer eller mennesker med funksjonsnedsettelse, møtes av det aktuelle regelverket og praksis?»

4.4.2 Langsiktig oppfølging av LiMU

LiMU har siden vedtakelsen av å integrere kjønnsperspektiv i 2003 foretatt to gjennomganger av vedtakets gjennomføringer. Arbeidsgruppen anbefaler at LiMU får ansvar for at det hvert fjerde eller femte år utarbeides en rapport som:

- Undersøker hvordan kvinne-, kjønns- og likestillingsperspektivet er integrert i læringsplaner, pensum og undervisning.
- Gir en vurdering av endringer vedrørende kjønnsperspektiv, sammenlignet med opplysninger som framkommer i tidligere rapporter.
- Legger fram tall for kjønnsbalanse når det gjelder ansvarlige lærere, faglærere og lærebokforfattere hvert 4-5 år.

4.4.3 Andre tiltak fra fakultetsledelsen

- Innvilgelse av stipend og fradrag fra undervisningsplikten for kvinner og menn som vil skrive/omarbeide lærebøker som kan bedre integrasjon av kjønnsperspektivet

4.5 Utpeking av redaksjonsutvalg for «open access» bok om kjønn i jusstudiet

Arbeidsgruppen har forespurt Ingunn Ikdahl, som takket ja til å være hovedredaktør for den planlagte «open access» antologien om kjønn i jusstudier. Gruppens forslag til medlemmer i redaksjonsutvalget ble sendt PMR, PMR vedtok opprettelse av redaksjonsutvalget på møtet 4. desember 2018 (sak 6). I tillegg til arbeidsgruppens medlemmer Jon Asland, Hermann Bruserud og Anne Hellum, vil Maria Hjort (IOR), May-Len Skilbrei (IKRS) og Frøydis Patursson (JURK) delta. Lederen for redaksjonsutvalget vil sammenkalle redaksjonen i første halvdel av vårsemesteret.

Arbeidsgruppen har hatt en kort diskusjon om bokens form. Det ble nevnt muligheten for å kombinere artikler som integrerer et kjønnsperspektiv innen en klassisk disiplin med problemorienterte artikler som går på tvers av ulike disipliner. Videre ble det uttrykt ønske om å ha med både obligatoriske og semi-obligatoriske fag som rettsøkonomi, retts sosiologi og rettsfilosofi.

Det ble i arbeidsgruppens mandat forutsatt at Fakultetet setter av økonomiske ressurser til bokutgivelsen. Arbeidsgruppen har vært i jevnlig kontakt med Likestillingsutvalget vedrørende avsetning av økonomiske ressurser og ytterligere finansieringskilder.

4.5.1 Arbeidsgruppen har anmodet PMR om:

- Å foreta en formell oppnevning av redaksjonsutvalget.
- Arbeidsgruppen anbefaler videre at det innvilges et fradrag i undervisningsplikten for dette arbeidet (særlig ledelsesarbeid).

PMR oppnevnte redaksjonsutvalget den 4. desember 2018 og gav sin støtte ovenfor dekanen at det gis noe uttelling i regnskapet for de som deltar i utvalget.

4.6 Nettside med oversikt over hvordan kjønn og rett er integrert i jusstudiet

Arbeidsgruppen har, i tråd med mandatet, utarbeidet et utkast til rammeverk for en ny nettside som gir en oversikt over hvordan kjønn og rett er integrert i juss studiets struktur (KR-siden). Utkast til KR-sidens rammeverk finnes i vedlegg 2.

Formålet med KR-siden er å gjøre studenter, lærere, ledelse og allmenheten oppmerksomme på hva studentene lærer om kjønn og rett i jusstudiet. Den vil synliggjøre hva Fakultetet har gjort og gjør for å integrere dette perspektivet.

Det var enighet i arbeidsgruppen om at KR-siden bør inneholde en oversikt over hvilke vedtak som er fattet, og hvordan kjønn er integrert i jusstudiet. Kjønn er en dimensjon i flere obligatoriske fag, i alle semi-obligatoriske fag og i mange valgfag. Nettsiden bør vise til fag (alle disse kategoriene) som har kjønnsperspektiv, til JURK og JUSSBUSS som praksisfag med kvinneperspektiv, og til valgprofilene hvor dette er et fokus. Ved utarbeidelsen av en slik oversikt må man ta i bruk eksisterende læringskrav, pensum lister og oversikt over forelesningstemaer. En viktig kilde er rapportene fra de ansvarlige faglærerne (men de skal ikke publiseres på denne siden).

Kristin Slåttå har ansvar for å opprette KR- siden i samarbeid med arbeidsgruppens leder og kommunikasjonsavdelingen. Det arbeides med å få på plass KR-siden løpet av februar 2019. Nettsiden som allerede er opprettet som ressurside for fagpersoner ved fakultetet revideres samtidig.

Det er utarbeidet en kommunikasjonsplan for likestillings- og mangfoldsarbeidet ved JUS. KR-siden skal fremvise integrasjonsarbeidet som er gjort, må sees i lys av denne. KR-siden har i tillegg til studenter eksterne som målgruppe, særlig media, interessenter og ansatte i UH-sektoren. For å nå disse målgruppene må KR-siden aktivt brukes og lenkes opp fra aktuelle innlegg i eksempelvis dekanblogg, egne artikler, sosiale medier og innlegg i annen presse.

Profilen i Velferd og likeverd er aktuelt nettsted for å nå studenter som er interessert i kjønnsperspektiv. Profilen og KR-siden kan brukes til kommunikasjon til disse studentene.

Vedlegg 1

Brev til alle ansvarlige faglærere på rettsstudiet fra Arbeidsgruppen av 19 mars.

Viser til mail fra 19. januar fra studiedekanen hvor alle ansvarlige faglærere på rettsstudiet, i lys av Kjønn og rett rapportens vurdering av deres fag, er bedt om å rapportere om hvordan kvinne-, kjønn – og likestillingsperspektiver (kjønnsperspektiver) vil bli ivarettatt.

<http://www.jus.uio.no/om/strategi/instillinger-rapporter/juss-og-kjonn-publisert.pdf>

Det er videre utarbeidet en veiledning til bruk i arbeidet med å integrere kjønnsperspektiver som er tilgjengelig her: <https://www.uio.no/for-ansatte/enhetssider/jus/administrative-prosjekter/kjonnsperspektiv/forslag.html>

Den konkrete fristen for denne rapporteringen er nå satt til 1. juli 2018. Dere rapporterer tilbake til sekretær for PMR; Kristin Steen Slåttå: <http://www.jus.uio.no/personer/eksamen/krthor/>

Arbeidsgruppen for integrering av kjønnsperspektiver i rettsstudiet er nå etablert og har avholdt sitt første møte. Denne arbeidsgruppen skal fungerer som ressurs for dere som ansvarlige faglærere i dette

arbeidet. Faglærere som ønsker å diskutere spørsmål vedrørende integrasjon av kjønnsperspektiver i deres fag kan kontakte arbeidsgruppen ved leder Anne Hellum:

<http://www.jus.uio.no/ior/english/people/aca/ahellum/index.html>

Arbeidsgruppen understreker at integrasjon av kjønnsperspektiver dreier seg om det faglige innholdet i undervisningen i obligatoriske juridiske fag og ikke om kjønnsbalanse mellom forelesere og pensumforfattere. Faglærerne bes således om å rapportere om hvilke kjønnsrelaterte problemstillinger de planlegger å ta opp i undervisningen i sitt fag og hvilke kilder (fagartikler, dommer etc.) de planlegger å ta inn i pensum. Videre bes de om å angi hvordan kjønnsperspektiver vil inngå i fagets læringskrav, herunder eksamenskrav.

Generelt vil arbeidsgruppen presisere at det ikke er satt noe mengdekrav knyttet til integrasjon av kjønnsperspektiv, det er ansvarlig faglærer som vurderer hvordan og hvor mye som skal integreres. I noen fag vil kjønnsperspektiver utgjøre en mer en betydelig del av den faglige tematikken enn i andre fag.

Etter arbeidsgruppens oppfatning bør Fakultetets ambisjon være at rettsdogmatiske spørsmål knyttet til kjønn integreres og ikke behandles separat med mindre dette tilsies av faglige hensyn. Grunnlovens diskrimineringsforbud, den menneskerettslige diskrimineringslære og den rettskildemessige betydningen av disse kildene er eksempler på det siste.

Innen noen fagområder finnes det en stor kriminologisk/rettssosiologisk litteratur som analyserer forholdet mellom rett og kjønn. Arbeidsgruppen vil presisere at det ved integrasjon av kjønnsperspektiver i de obligatoriske juridiske fagene dreier seg om å innta rettsdogmatiske problemstillinger knyttet til kjønn. Faglærerne i de semi-obligatoriske fagene rettsosiologi, rettshistorie og rettsøkonomi vil sørge for at kjønnsperspektivet settes inn i en bredere sosiologisk, økonomisk og historisk sammenheng.

Arbeidsgruppen vil oppfordre til at ansvarlig faglærer tar initiativ til å diskutere dette i faglærergruppen eller andre relevante faglige fora, instituttlunsjer kan også være en arena for denne diskusjonen og medlemmer fra arbeidsgruppen kan inviteres ved ønske.

Vennlig hilsen

Kristin Steen Slåttå

Vedlegg 2

Utkast til rammeverk for Fakultets nettside om kjønn og rett, behandlet i Arbeidsgruppen

Momenter til nettsiden

- Kort innledning om hva kvinne-, kjønns- og likestillingsperspektivet er – koblet opp mot jussstudiets samfunnsoppdrag
- Oversikt over vedtak og evalueringsrapporter (klikkbart)
- Veiledning til lærerne (utarbeidet av Hellum og Ikdahl - klikkbart)
- Hva lærer du om kjønn i obligatoriske fag? (klikkbart)
 - Fag som, gjennom sin overrislingsfunksjon,
 - Statsrett/grunnlov

- Menneskerettighetene
 - Rettskildelære
 - Eksempler på fagområder hvor kvinne-, kjønns- og likestillingsprinsippet er godt integrert
 - Familierett
 - Straffeprosess
 - Erstatningsrett
 - Andre fag
 - Eksempler på områder hvor det gis egne forelesninger med kjønnsperspektiv
 - Strafferett
- Hva lærer du om kjønn i de semi-obligatoriske fagene
 - Retts sosiologi
 - Retts økonomi
 - Rettshistorie
 - Rettsteori?
- Hva lærer du om kjønn og rett i valgfagene
 - Valgfag som har kvinner, kjønn og likestilling som hovedtema
 - Likestillings- og diskrimineringsrett
 - Women's Law and Human Rights
 - Andre fag
- Valgfag hvor kjønnsperspektivet er integrert
 - Trygderett
 - Arbeidsrett
 - Barnerett
 - REfugee Law
 - Andre fag
- Kjønnsperspektiv i praksis ordning
 - Juridisk rådgivning for kvinner
 - JUSS BUSS
- Valgempnprofil – muligheten for spesialisering i kjønn
 - Velferd og likeverd
 - Andre relevant profiler